

Граб Андрій Володимирович,
аспірант кафедри кримінально-правової
політики та кримінального права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ НЕЗАКОННОГО ЗБАГАЧЕННЯ

Корупція продовжує бути однією з основних проблем для України, поруч із високою вартістю життя та воєнними діями. Так, за результатами проведеного за ініціативою НАЗК опитування у 2022 р. 64,2 % населення нашої країни вважає корупцію дуже серйозною проблемою; серед бізнесу ж вона посідає 2-е місце в рейтингу проблем [1]. Розглядаючи кримінальну відповідальність за незаконне збагачення в Україні як ключовий елемент завершального рубежу протидії корупції, не можна не зважати на міжнародні документи, сприйняття положень яких стало причиною закріплення відповідної кримінально-правової заборони в законодавстві як України, так й інших країн.

Свого часу Україною було ратифіковано більшість з основних міжнародних конвенцій у сфері протидії корупції, а саме Законом України від 18.10.2006 р. – Конвенцію ООН проти корупції (далі – КООНПК) та Кримінальну конвенцію про боротьбу з корупцією, а Законом України від 16.03.2005 р. – Цивільну конвенцію про боротьбу з корупцією. Слід схвально оцінити прагнення вітчизняного законодавця наблизити законодавство про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення до міжнародних стандартів.

Розуміння змісту незаконного збагачення як важливої проблеми з'явилося ще в 70-х роках ХХ століття. З цього приводу І. Б. Юрчишин зазначає, що першою серед міжнародних організацій, яка визнала необхідність криміналізації незаконного збагачення як правопорушення, природа якого полягає у невідповідності доходів і видатків посадовців займаним посадам й виконуваним функціям, стала Організація Американських Держав [2, с. 181]. Утім, якщо вести мову про конкретні міжнародні документи, прийняті цією організацією в сфері запобігання та протидії корупції, то Міжамериканська конвенція проти корупції (далі – МАКПК) була прийнята значно пізніше – 29 березня 1996 р. Ст. 9 цього документу під назвою «Незаконне збагачення» закріплює зобов'язання для кожної держави-учасниці Організації Американських Держав вжити необхідних заходів для встановлення за своїм законодавством як злочину суттєвого збільшення майна урядового чиновника, що він не може зрозуміло пояснити стосовно його законних заробітків під час здійснення своїх функцій [3]. Попри те, що МАКПК як міжнародний акт не має безпосереднього відношення до правового регулювання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в Україні, слід мати на увазі

те, що ухвалення МАКПК позитивним чином відобразилось на подальшому розвитку законодавства про кримінальну відповідальність за незаконне збагачення у світі.

До слова, таку ж позитивну роль виконують положення Конвенції Африканського союзу щодо запобігання та боротьби з корупцією (далі – КАСЗБК). У ст. 1 цього документа незаконне збагачення визначається як значне збільшення активів державної посадової особи або будь-якої іншої особи, яке вона не може обґрунтовано пояснити відносно своїх офіційних доходів. Звернемо увагу на те, що у змісті цієї норми мова йде не лише про державних посадових осіб, але й про «будь-яких інших осіб». Тобто в державах-членах Африканського союзу незаконним збагаченням може вважатись наявність в особи необґрунтованих активів не залежно від перебування цієї особи на державній службі [4].

Також слід згадати про документи ООН, серед яких важливе місце займає резолюція «Боротьба з корупцією» A/RES/51/59 від 28 січня 1997 року, якою було затверджено Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб. П. 8 цього Кодексу передбачив обов'язок державних посадових осіб виконувати вимоги про оголошення або повідомлення інформації про особисті активи й зобов'язання, а також, по можливості, відомості про активи та зобов'язання чоловіка (дружини) і/або утриманців [5]. Хоча в згаданому Кодексі ще не йшла мова безпосередньо про відповідальність за незаконне збагачення, в ньому вже встановлювались певні запобіжники від набуття особами, уповноваженими на виконання функцій держави, незаконних активів. Державам – учасникам ООН було рекомендовано керуватись цим Кодексом як інструментом для запобігання та протидії корупції на внутрішньодержавних рівнях. Іншим документом, прийнятим ООН у цей період, є резолюція «Декларація ООН про боротьбу з корупцією та хабарництвом у міжнародних комерційних операціях» A/RES/51/191 від 21 лютого 1997 року. Нею було затверджено Декларацію ООН про боротьбу з корупцією та хабарництвом у міжнародних комерційних операціях. П. 7 цього документу закріпив обов'язок держав-членів вивчити можливість визнання незаконного збагачення державних посадових осіб або обраних представників злочином [6]. Вказане демонструє поступову підготовку до впровадження державами норм кримінального законодавства, якими б запроваджувалась відповідальність за незаконне збагачення.

Встановлення кримінальної відповідальності за незаконне збагачення в Україні пов'язане із ратифікацією КООНПК Законом України «Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції» від 18.10.2006. Ст. 20 цієї Конвенції «Незаконне збагачення» передбачає, що за умови дотримання своєї конституції та основоположних принципів своєї правової системи кожна Держава-учасниця розглядає можливість вжиття таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином

умисного незаконного збагачення, тобто значного збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи та які вона не може раціонально обґрунтувати.

Однак, як слушно підкреслює О. В. Драган, більшість країн Європи та США неохоче здійснюють криміналізацію незаконного збагачення як окремого кримінально караного діяння. Причиною тому є, зокрема, вбачені порушення принципів кримінального судочинства та конституції щодо презумпції невинуватості, а також наявність у національному законодавстві достатніх превентивних заходів для боротьби з корупцією, включаючи незаконне збагачення [8, с. 224]. В Україні ж кримінальна відповідальність за незаконне збагачення поєднана з інститутом визнання необґрунтованих активів та їх стягненням у дохід держави в межах цивільного судочинства. Такий підхід направлений на якомога більш ефективне вилучення активів, якими посадові особи не могли б заволодіти за умови використання для їх набуття лише законних доходів, особливо враховуючи високу латентність корупційних кримінальних правопорушень та складність їх розслідування.

Отже, на основі вивчення міжнародних стандартів правового регулювання кримінальної відповідальності за незаконне збагачення можна зробити висновок про те, що при її визначенні присутні як спільні, так і відмінні риси. Спільними рисами є підстави визнати те, що:

1) незаконним збагаченням визнається значне збільшення в особи активів, які перевищують її законні доходи; усі згадані міжнародні документи одностайно визначають незаконне збагачення як появу в особи активів, які не відповідають її законним доходам;

2) в особи відсутнє обґрунтування щодо джерела походження активів. Це, вочевидь, найбільш контраверсійне положення усіх міжнародних актів, якими врегульовується відповідальність за незаконне збагачення. На основі цього положення у національних законодавствах ухвалюються норми, які згодом стають предметом розгляду у справах, що розглядають національні органи конституційної юрисдикції. Їх завданням у таких випадках є встановлення того, чи дійсно всупереч презумпції невинуватості на осіб покладалось зобов'язання доводити джерело походження власних активів, а отже, власну невинуватість. При цьому відповідне положення містить МАКПК, КАСЗБК і КООНПК.

До відмінних рис у розмінні суті незаконного збагачення відносимо:

1) факультативність регулювання відповідальності за незаконне збагачення. Більшість міжнародних правових стандартів визначає обов'язок розглянути життя таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочином незаконне збагачення, а тому деякі країни вирішили піти шляхом, відмінним від криміналізації незаконного збагачення;

2) розуміння того, хто є суб'єктом вчинення злочину: відповідно до МАКПК та КООНПК незаконне збагачення розглядається як злочин, спеціальним суб'єктом якого є лише державна посадова особа, а не будь-яка інша, як це передбачено в КАСЗБК;

3) момент вчинення злочину. У більшості відповідних міжнародних документів підкреслено, що збільшення активів особи має бути пов'язане зі здійсненням нею службових функцій та не відповідати законним доходам; при цьому прямо не уточнюється період часу, за який потрібно обраховувати такі доходи на предмет відповідності до реально виявлених активів.

Таким чином, завдяки наявності низки міжнародних документів кримінально-правова заборона, присвячена незаконному збагаченню, не втрачає своєї актуальності, а тому зазнає перманентного розвитку. При цьому на міжнародному рівні відсутнє загальноприйняте розуміння поняття злочину «незаконне збагачення».

Список використаних джерел

1. Корупція в Україні 2022: розуміння, сприйняття, поширеність (звіт за результатами опитування населення та бізнесу). URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/1f23b766-e031-4c3f-81a4-0167b4f93116.pdf>.

2. Юрчишин І. Б. Кримінальна відповідальність за незаконне збагачення: зарубіжний досвід правової регламентації. *Прикарпатський юридичний вісник*. Випуск № 6 (35). 2020. С. 180–187.

3. Міжамериканська конвенція проти корупції: Міжнародний документ від 29.03.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_089#Text.

4. African Union Convention on Preventing and Combating Corruption. July 01, 2003. URL: <https://au.int/en/treaties/african-union-convention-preventing-and-combating-corruption>.

5. Міжнародний кодекс поведінки державних посадових осіб. ООН; Міжнародний документ від 23.07.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_788#Text.

6. Декларація Організації Об'єднаних Націй про боротьбу з корупцією і хабарництвом у міжнародних комерційних операціях. ООН; Декларація, Міжнародний документ від 16.12.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_369#Text.

7. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.

8. Драган О. В. Щодо кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. Вип. 4. С. 222–226.